

VÁLASZÚTON A SZAKKÉPZÉS?

A kelet-közép-európai régióban a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején bekövetkezett változások alapvetően megváltoztatták e terület országainak politikai berendezkedését, s a tulajdonviszonyait. A volt szocialista piacok összeomlása megingatta ezen országok gazdaságait, megnövekedett a munkanélküliség, lecsökkent az ipari termelés stb. Habár természetéből fakadóan kevésbé látványosan, de az oktatási rendszerekben is fellelhetők voltak a válság és a megújulás jelei. A nagyipari termelés összeomlásával a régió túlméretezett, túlspecializált szakképzési rendszerei is válságos helyzetbe kerültek, hiszen a vállalati gyakorlati képző helyek tömege szűnt meg. Eközben viszont az általános képzésben régi-új megoldások születtek, több országban felelevenedtek a preszocialista oktatási intézmények, mint például a hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumok, és ha nem is kirobbanó ütemben, de megjelentek a magániskolák is.

A spontán jellegű változások mögött viszont a legtöbbször hiányzott az átfogó koncepció, így egyre inkább sürgetővé válik, hogy újra átgondoljuk e régió középfokú oktatásának dimenzióit, úgy is, mint a vertikális és a horizontális struktúra átalakulását, a tartalmi oktatás minőségét stb. E számtalan dimenzió közül az egyik legizgalmasabb a középfokú képzésben az általános képzés és a szakképzés aránya, amely különösképpen égető kérdés e régió országaiban, ahol mindenütt azzal küszködnek, hogy az elavult, túlméretezett szakképzés egy részét leépítsék, egy másik részét pedig versenyképessé tegyék.

Magyarország különösen sokféle megoldási kísérletet tud felmutatni. Egyik hazai érdekesség, hogy a szakközépiskola annak ellenére, hogy szakképző intézmény – amely intézmények világszerte alacsonyabb presztízzsel bírnak, mint az általános képzéssel foglalkozó gimnáziumok, középiskolák –, úgy tűnik, Magyarországon viszonylag magas presztízt tudott elérni. Ennek egyik titka éppen az, hogy erősítette általánosan képző jellegét. Az ezt a folyamatot erősítő, és a Világbank által is szorgalmazott ún. világbanki iskolai program hazánkban jutott el a legmesszebbre. Ez a program már közel 400 középiskolát érint közvetlenül. Léte, alapfilozófiája hatással van az egész szakképzésre. Ezekben az iskolákban egy kétéves általános alapozó szakaszt egy szintén kétéves szakmai alapozó szakasz követ. Előbbiben a közismereti tárgyak aránya 85%, és 15% az orientáló szakmai alapozóké. A szakmai alapozás a következő két évben is mindössze az órakeret 40%-ában zajlik, az általánosan képző tárgyak túlsúlya megmarad. A negyedik évet követi a szűkebb specializáció. A program iskolai bevezetésére 1993. szeptemberében került sor.

A szakmunkásképző iskolák, hogy szinten tarthassák tanulók létszámát, szakközépiskolai osztályokat is indítanak. Magyarországon általában jellemző, hogy egy iskolában többféle programot is beindítanak, így egyre kevésbé beszélhetünk tiszta középiskolai típusokról, sokkal inkább vegyes iskolákról. Rendkívül izgalmas, hogy ez a folyamat merre tart a régióban. A legfontosabb kapcsolódó kérdések véleményünk szerint az alábbiak:

- Vajon a környező országokban is megfigyelhető-e hasonló tendencia? Milyen változások indultak be a régióban a középiskoláztatás terén? Mennyire határozzák meg a folyamatokat a nemzeti sajátosságok, illetve az Európához való csatlakozás igénye? Milyen közös vonások, illetve különbségek tapasztalhatók ezen a téren az adott országok közt? Lehet-e tipizálni, létezik-e egy sajátos közép-kelet-európai modell, vagy nem?

- Vajon felerősödik a középiskola általánosan képző jellege, és a specializált szakképzés kikerül az iskolarendszerből? Milyen lesz a szakképzés és az általános képzés aránya a középfokon?
- Kettéoszlik-e a középfok a Nyugat-Európában megszokott alsó- és felső középfokú szakaszra? Ha igen, hogyan, és milyen szerepet töltenek be a ma meglévő iskolák?
- Mi a középfokú szakképzés jövője? Mi lesz a szakmunkásképző iskolák sorsa? Ki és hol fogja végezni a szakképzést? Egyáltalán milyen jellegű szakképzésre lesz a jövőben szükség?

A Budapesten 1997. március 8-12. között "*Válaszúton a szakképzés*" címmel szervezett szubregionális UNESCO minikonferencia ezeket a kérdéseket próbálta körbejárni. A konferencia nem titkolt célja volt megismerni a környező országok gondjait és elképzeléseit a középiskoláztatás, a szakképzés terén, és ha lehet, felvázolni a lehetséges megoldásokat, mérlegelve azok előnyeit és hátrányait. A rendezvényen öt ország (Cseh Köztársaság, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Magyarország) képviseltette magát. A résztvevők között volt minisztériumi tisztségviselő, iskolaigazgató, kutató, valamint különböző szervezetek képviselőiben (European Training Fund, UNESCO, OECD) a minikonferencia sikerében részt vállaltak nyugat-európai szakértők is. A magyar előadások egy-egy problémakört jártak körbe, amit azután megvitattak. *Halász Gábor* (Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ) a középfokú iskoláztatásnak a kilencvenes évek során megváltozott környezetéről beszélt, és elemezte az új kihívásokra adott magyar válaszokat. *Benedek András* (Munkaügyi Minisztérium) a magyar szakképzésben kialakított társadalmi partnerség tapasztalatairól tartott előadást, míg *Simonits István* (Nemzeti Szakképzési Intézet) és *Fedor Mihály* (Munkaügyi Minisztérium, PHARE iroda) előadásában a szakképzés új modelljét és a magyar tapasztalatokat taglalta. A külföldi résztvevők előadásaikban felvázolták azokat a problémákat, amelyekkel az adott országok oktatási rendszerei a kilencvenes évek során szembesülni kényszerültek, valamint kitértek az ebből adódó sajátos megoldásokra és válaszokra. A minikonferencia tanulságait *Olivier Bertrand* (Franciaország) és *Lannert Judit* (Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ) összegezték záró előadásaikban.

A kilencvenes évek során ezeknek az országoknak sok hasonló kihívással kellett szembenézniük. Az oktatás tágabb környezetét tekintve szinte mindegyikük szembesült a demográfiai apály, a gazdasági recesszió, a növekvő munkanélküliség problémáival (ez utóbbi alól talán Csehország képez kivételt), valamint a középiskola iránti növekvő kereslet jelenségével.

Ezek a fejlemények nem hagyták érintetlenül ezen országok középfokú oktatási rendszerét sem. Szinte mindegyik országban megváltoztak a jogi keretek és felfedezhetők az alább felsorolt tendenciák, illetve válaszkísérletek, amelyek az iskolaszervezetet, az oktatásirányítás, finanszírozás rendszerét, és a tartalmi kérdéseket érintették elsősorban.

A vertikális szerkezetet érintő változások az alábbiak:

- A nyolc éves alapoktatás tartamának meghosszabbítása, a pályaválasztás időpontjának későbbre tolása (a csehekénél, szlovákoknál kilenc év, a magyaroknál tíz év). A lengyelek viszont megtartották a nyolc évet, a románok pedig tíz évről nyolcra szállították le a kötelező alapoktatás tartamának idejét, azzal érvelve, hogy egyrészt az alapoktatás tartamának kiterjesztése drága, másrészt a minőség romlásával jár együtt.
- Új szakképzési modellek bevezetése, elsősorban a PHARE program segítségével, amelynek lényege, hogy a szigorú értelemben vett szakképzés jóval későbbre tolódik,

az első ciklusban általános képzés történik. Míg a környező országokban ez a modell még kísérleti jellegű, addig Magyarországon már a szakiskolák többsége ezen modell alapján működik.

- Új (vagy régi) típusú, négy évnél hosszabb képzési idejű gimnáziumok megjelenése. Ez elsősorban a cseh, a magyar és a szlovák iskolaügyet jellemzi, Lengyelországban és Romániában ilyen fejlemények nincsenek, sőt, a román résztvevők számára ez a forma teljes újdonságként hatott.
- A posztsekunder szféra fejlesztésének igénye, amely igény mindegyik ország részéről megfogalmazódott, de ez a terület az országok többségében még csak kialakulóban van.
- A magániskolák megjelenése. A magánszféra szinte mindenütt elsősorban az elit gimnáziumokban és a felsőoktatásban érdekelt. (Kivételt képez ez alól Csehország, ahol a szakképző intézmények nagy része is magánkézen van, de ez elsősorban a sajátos kuponos privatizációnak tudható be.)

A horizontális szerkezetet érintő változások:

- A szakmunkásképzés iránti kereslet csökkenése.
- A szakközépiskolák iránti kereslet növekedése (ez a továbbtanuláshoz szükséges érettségit adó középiskolák iránti növekvő társadalmi igényekkel függ össze, és mivel a szakközépiskolák bővülése nagyobb arányú volt, így ezeket az igényeket elsősorban ez a terület elégíti ki. A gimnáziumok különösen szűk keresztmetszetűeknek tűnnek a Cseh Köztársaságban).
- Növekvő különbség a szakképzésen belül a szakmunkásképzés és a szakközépiskolai képzés között, míg csökkenő különbség a gimnáziumi és a szakközépiskolai képzés között.
- *A fentiek mellett hasonló folyamatok mentek végbe a tartalmi kérdések, az oktatásirányítás és az oktatásfinanszírozás területén is.* Például a tananyagok kialakítása terén, gyakran az iskolák és tanárok részvételével. Rugalmasabb központi tartalmi szabályozás lépett életbe, a helyi szinteken nagyobb szabadság mutatkozik a tananyag és a tanterv kialakításában, illetve a szűk specializációk megszűnnek a szakképzésben.

A konferencia részét képezte két PHARE programban résztvevő szakközépiskola meglátogatása, amely programot rendkívül nagy érdeklődés kísérte, hiszen a résztvevők itt "élesben" ismerkedhettek meg az új szakközépiskolai modell magyarországi gyakorlati megvalósulásával.

Az oktatásirányítás és a finanszírozás területét jellemző folyamat például a decentralizáció. Ez a leginkább Magyarországon teljesedett ki, de a többi országban is elindult. Szlovákiában például nyolc új területi egységet hoztak létre. Lengyelországban ugyanakkor az irányítás még mindig inkább centralizált jellegű, Romániában pedig még nem tapasztalhatók ilyen irányú tendenciák.

Úgy tűnik, hogy a rendszerváltozás időszakában elsőnek a jogi és intézményi kereteket változtatták meg a különböző országokban. Ennek oka lehet az is, hogy ezeken a területeken a legkönnyebb változtatni. A tananyag, értékelés, tanárképzés, attitűdök területén már nem lehet olyan könnyen gyors eredményeket elérni. Az attitűdök változtatását leginkább a román résztvevők érezték fontosnak, és ezért ők az egyik leglényegesebb kitörési pontnak a tanárképzés megreformálását tekintették.

Mindegyik ország szembesül a források szűkösségével és az irányítási problémákkal, valamint a minőség kérdésével. Rendkívül sok olyan kérdés merült fel, amelyre nem adható általános recept. Lehet-e a helyi autonómiát és a minőséget egyszerre biztosítani? Hogyan lehet egyensúlyi állapotot fenntartani a különböző régiók és intézmények között? Legyen-e verseny az iskolák közt, vagy inkább egyfajta kiegyenlítő politikát érdemes folytatni? Amennyiben decentralizálunk, mi az az optimális méret, amelyre érdemes lebontani a közigazgatási egységeket? Hogyan lehetne a finanszírozással elősegíteni a minőségi oktatást?

A szakképzés finanszírozása terén a magyar társadalmi partnerség intézménye, úgy tűnik, még mindig unikumnak számít a térségben. Habár a többi országban is léteznek csírái valamilyen tripartit fórumnak, de míg Magyarországon az érdekvédelmi szervezetek aktivizálódni tudtak, és elértek bizonyos sikereket, addig ilyen jellegű tapasztalatokkal a többi ország nem rendelkezik, így a társadalmi partnerség létező intézményei egyelőre nem tudtak megtelni tartalommal.

A munkaértekezlet során nyilvánvalóvá vált, hogy ezek az országok hasonló problémákkal küzdenek, és a kihívásokra adott válaszaik is hasonlóak. Mindazonáltal a konferencián is tapasztalható volt, hogy egyrészt a környező országok ismeretei egymásról még bővíthetők, másrészt a hasonlóságok mögött a figyelmes szemlélő felfedezi az eltérő sajátosságokat is. Ez utóbbi gyakran kevesebb hangsúlyt kap, mivel minél messzebből vizsgálja valaki ezeket az országokat, annál inkább hajlamos csak az azonosságokat felfedezni, már csak az elemzés egyszerűsége kedvéért is. A konferencián tapasztaltak alapján úgy tűnik, hogy az öt ország hasonló fejlődési pályán áll, de ezen vannak, akik előbbre tartanak, s vannak, akik hátrébb állnak. A jelenlévő öt országot információink alapján három csoportra oszthatjuk. Csehország és Magyarország mind a decentralizáció, mind a privatizáció tekintetében előbbre jár, mint a többi ország. Lengyelország és Szlovákia már tett bizonyos lépéseket, de náluk a centralizáció foka magasabb, a helyi szintek autonómiája kisebb. Romániában még sok tekintetben csak a problémák felderítésénél tartanak: úgy tűnik, a változtatásra, újításra való hajlandóság már létezik, de a konkrét lépések még hátra vannak. Természetesen ezek az információk elsősorban a résztvevők véleményét, és nem az adott ország oktatáspolitikáját tükrözik. Az elmélyült elemzésnek gátat szab az a tény is, hogy a környező országok oktatással foglalkozó szakértői között igen kevesen vannak, akik valóban átfogó, egyben analitikus és ezért összehasonlítható ismeretekkel rendelkeznének a környező országok problémáiról. Ennek a konferenciának egyik erénye az volt, hogy erre a problémára rávilágított, és az oktatással foglalkozó fiatalabb generáció bevonásával hozzájárulhatott egy, az oktatással foglalkozó szélesebb közép-európai munkakapcsolat felvételéhez.

Természetesen, még sok kérdés megválaszolatlan maradt. Ez annak is betudható, hogy még mindig nagy az információhiány, és így a tapasztalatcsere és kölcsönös informálódás még mindig sok időt igényel. Éppen ezért a konferencia záró ajánlása hangsúlyozza, hogy több ilyen kis regionális tanácskozásra lenne szükség, valamint a dokumentációk, információk intenzívebb terjesztésére, és a hasonló témájú projektek (Világbank, Phare, European Training Fund, UNESCO stb. által finanszírozott projektek) összehangolására a jövőben nagyobb hangsúlyt kellene fektetni. A konferencia teljes anyaga angol nyelven az év végén lesz hozzáférhető a magyar UNESCO Bizottság kiadásában.

(Regionális UNESCO workshop, Budapest, 1997. március 8-12.)

Lannert Judit